

DOC. DR. AMEDEO MOLNÁR
Ústav pro českou literaturu ČSAV

O BRATRSKÉ VÝCHOVĚ VZHLEDEM KE KOMENSKÉMU

Nelze říci, že by dosavadní komeniologické bádání nedbalo Komenského životní souručivosti s Jednotou bratrskou, vnucující se hlavně při studiu jeho prací náboženských a historických. Avšak toto Komenského bratrství poskytovalo jeho životopiscům buď jen vnější rámec děje, v němž po nějaký čas Jednota vystupuje ve funkci skoro bezděké zaměstnavatelky velkého pedagoga propůjčujíc mu později hodnost biskupskou, anebo zase příliš pohodlné vysvětlení jeho pracovních cílů.^[1] Přitom do nedávna platilo, co napsal r. 1924 autor studie o pedagogickém myšlení Jana Blahoslava: Je třeba, »aby zvláště naši čeští badatelé o Komenském věnovali zvýšenou pozornost pedagogickým pramenům v Jednotě, z nichž Komenský nabíral první podněty své tvorby... Pročtete-li díla naše o Komenském, Kvačalovo, Zoubkovo, Šmahovo, Novákovo, o cizích ani nemluvě, shledáte, že zde zeje patrná mezera«.^[2] Teprve komeniologie posledních let zdůrazňuje naplno, že Komenského pedagogika je zapuštěna jedním ze svých nehlubších kořenů v půdě Jednoty bratrské, při čemž se ovšem také hned ukazuje, že zvyklý obraz Jednoty jako ústranné náboženské společnosti musí ustoupit vědeckému poznání a pochopení dějinného vývoje a úlohy českobratrství. Medynskému jest Jednota zvláštním případem obecnějšího společenského jevu, jednou »z četných sektářských demokratických organizací doby, které zavrhlly většinu církevních dogmat a obřadů a vystoupily proti katolicismu a proti šlechtě«.^[3] Se stejného marxistického hlediska vidí Robert Alt v Bratřích pokračovatele nebo aspoň dědice selsko-plebejského kacířství tábořského. »Toto duchovní dědictví, které Komenský tvořivě přetváří,« dodává velice správně Alt, »má pro pojetí jeho pedagogiky vynikající význam nejen proto, že pochází z největšího revolučního povstání proti feudálnímu mocnostem, z povstání, které daleko přes svůj národní rámec dosáhlo významu v dějinách Evropy, nýbrž je tak hluboce významné také proto, že se netýká jen určitých pojetí na úzce ohraničeném prostoru, nýbrž proniká veškerý světový názor, postoj k otázkám sociálním, národnostním a náboženským.«^[4] Ve světle nového badatelského přístupu nabývá tak Komenského bratrství předního významu při určování místa, jež Komenský zaujal ve společenské rozrůzněnosti své doby, při postihování zdrojů sociální záměrnosti jeho myšlení a jeho pedagogické práce. Zároveň ovšem poznáváme, že dosavadní způsob zjišťování bratrského vlivu na dílčí myšlenky Komenského methodicky už nedostačuje a že musíme zkoumat společenský a ideový svéráz Jednoty v plné šíři a ptát se, jak z této základny Komenský rostl a kde a jak ji přerůstal.

I

Bratrské pedagogické prvky, jichž mohl Komenský užiti anebo jež mu byly podnětem, bývaly hledány převážně v bratrském školství. Záslužné dílo Müllerovo o německých katechismech Jednoty, vydané v Monumenta Germaniae Paedagogica, v němž samostatnou kapitolou upozornil na bratrské školství s jeho katechetickou praxí, svedlo Hermanna Balla k tomu, aby vrchol i největší svéráz výchovné práce Jednoty spatřoval v jejích školách.[⁵]

Mám za to, že se musíme vzdát domněnky, podle níž by bratrské školství bylo znamenalo specifický vrchol výchovných snah Jednoty. Zkoumáme-li bratrské školy ojedinele, nevykazují — až na nečetné výjimky — nápadně vyšší úroveň ve srovnání se současnými školami elementárními, po případě partikulárními, a také Komenský se o nich vyslovoval kriticky. Dokumenty, sebrané v knize Českobratrská výchova před Komenským,[⁶] ukazují, myslím, přesvědčivě, že nikoli bratrské školy, nýbrž především výchovná povaha životních řádů lidového bratrstva Jednoty, řádů, jimž bratrské školy chtěly především sloužit, dávala Komenskému významné pedagogické podněty, které mohl potom v přehodnocení uplatnit i ve své theorii výchovy a školy. Bratři na sobě ukazovali, že chápou výchovu jako kolektivní záležitost celé své obce, nikoli jen kruhu vychovatelských odborníků. Bratrským důrazem na celek a stavbu Jednoty, její sborovost jako na hlavní výchovný prostředek, mohl býti Komenský nejspíše přiveden ke své nové myšlence výchovy všeobecné.

Dosavadní historikové Jednoty bratrské nevěnovali větší pozornost její společenské stavbě. I když popisovali její výchovné řády — František J. Zoubek dokonce průkopnický vyzdvihl kolektivní vzájemnost bratrské kázně[⁷] — nepoložili si otázku, jaký vztah k soudobé společnosti tyto řády vyjadřovaly.

Společenské složení Jednoty se průběhem jejího trvání měnilo dost pronikavě. Důsledky těchto změn můžeme pozorovati jak v úpravě výchovných method, tak v měnících se důrazech Bratří na některé výpovědi dogmatické. Ozvučnost eschatologie byla zajisté větší v zakladatelské generaci, rekrutující se většinou z venkovských námezdních pracovníků nebo menších samostatných hospodářů, než v pokoleních pozdějších, v nichž se uplatňovali vzrůstající měrou městští řemeslníci a něco inteligence, rytířstva i vyšší šlechty. Spor mezi t. zv. malou a velkou stránkou bratrskou z devadesátých let 15. století, ač byl řešen B. Lukášem Pražským theologicky ve smyslu výrazně reformačním, byl podmíněn hospodářskou situací mnohých bratrských řemeslníků, kteří se ve venkovském ústraní nestačili uživit. Za mnohé doklady vydá vtipný výrok mydláře B. Filipa, jímž odůvodňoval vhodnost osazování Litomyšle Bratřími: pravil, že na venkově »nechtí krávy mýdla jísti«.[⁸] Než ani tehdy, když Jednota nabyla převážně městského charakteru a kdy se do ní hlásili, podle pověření B. Lukáše, »ševci, koželuzi, soukeníci, řezníci, sedláci«,[⁹] nesmlčela úplně své začátky. Zápas o její lidovost byl veden dále ve vleklých sporech mezi bratrskými seniory a sbory na straně jedné a mezi bratrskou i jinou vrchností na straně druhé. Protifeudální tendence Jednoty nebyla ovšem revoluční. Od

druhé své generace se Jednota smiřovala nejenom se současným způsobem výroby a trhu, nýbrž uznávala také legitimnost světské politické moci v té podobě, v jaké se s ní setkávala. Ve vlastních řadách však uplatňovala zásady církevního řádu a kázně, které relativisovaly a někdy citelně narušovaly feudální vztahy, i když je neodstraňovaly. Od třicátých let 16. století roste na Jednotu tlak bratrské šlechty, získané příkladem politické akce německých luterských knížat. Než ještě vůdcovské a literární dílo bratrského Staršího Jana Augusty bylo v letech před jeho zatčením (1548) silně určováno kritickou nedůvěrou ke šlechtě a k vrchnostenským úředníkům. Zato na Moravě nabývala bratrská šlechta tou dobou většinou již rozhodujícího vlivu v životě Jednoty, i když nepřátelský pamflet může ještě v šedesátých letech mluvit v souvislosti s bratrskou školou o ševcích, krejčích a tkalcích. Zesílení panského vlivu v Jednotě bylo usnadněno i tím, že se také bratrské myšlení theologické začínalo orientovat novými směry stále rozhodněji, zejména proudy vítanými šlechtou, melanchthonstvím a kalvinismem. Vzdávalo se kritiky společenských poměrů. Tak se dovršoval proces zfeudalisování Jednoty, proces, který si ve vzpomínkách k stáru uvědomil i Komenský. Jakoby jménem emigrantské bratrské šlechty napsal roku 1662: »Ale sme panovali tvrdě, ne k službám a poctám Božím a k šlechtnosti života je (poddané) vedouce, ale jen k platům a robotám dohánějice a z nich zisků a pohodlí tělesných hledajice, an sme sami od vrchnosti vyšší toho trpěti nechtěli«.

Osnovou bratrských výchovných řádů byl trojí stupeň členství v Jednotě. Od počínajících přes pokračující až k dokonalosti se nesoucím Bratřím a Sestrám »myšlenka vzestupu v kázni křesťanské obepínala tu celý život«.^[10] Pokusil jsem se prokázat,^[11] že Bratry mohly vésti k zavedení tohoto trojdělení sborů dva podněty: Především poznání, že trojdělení, známé husitským bohoslovcům ze scholastické mystiky, má už kořeny v době předkonstantinské, vzorném to, »nezkaženém« a vůči římskému imperiu odbojném období církevních dějin; za druhé skutečnost, že toto trojné rozdělení, prováděné ve sborech Jednoty, svým způsobem protestovalo proti feudální nauce o trojím lidu a prakticky křížilo roztržení společnosti na pány, duchovenstvo a robotný lid.

Bratrské pořádky byly promyšleným pokusem o dobově přiměřenou obnovu starokřesťanského katechumenátu. Bratři chápali výchovu i vyučování jako požadavek a důsledek křtu ve jménu Ježíše Krista. To nepřestává platit ani tehdy, uvědomíme-li si, že v záměru Bratří nechtěl býti katechumenát předně zařízením pedagogickým, nýbrž že měl sloužit bojové pohotovosti církve, která si ve vztahu ke »světu« rozuměla jako militia Christi. Té měla sloužit bratrská kázeň, až konservativně stálá ve svém záměru, podivuhodně však pružná a přizpůsobivá k měnícím se životním podmínkám Bratří. Její výchovnost je patrná na její základní formě. Tou bylo napomenutí, postupně zesilované přibíráním kárných instancí vyšších. Napomenutím a pokáním, mohli bychom bezmála říci kritikou a sebekritikou, vychovávala Jednota své členy k pohotovému mravnímu rozhodování, posilujíc jejich ochotu a vůli odstraňovat chyby a nedostatky a překonávat vše, co narušovalo bratrské vztahy, měřené uznávanou normou. Tak se v Jednotě vyvinula schopnost účelného plánování nejen

života duchovního, nýbrž života vůbec. Vychovatelskými pravidly svých synodních dekretů pamatovali Bratři na hospodáře, tedy otce rodin, ale již i na snoubence, na vzájemnou výchovu manželů, na vedení dětí a mládeže obojího pohlaví, vdov a sirotek, na výchovný dosah výkonu řemesla nebo jiného přípustného zaměstnání, na vztah Bratří k vrchnosti i na sklonění vrchností pod jeho kázně. Ve všem tom spíše přecenili než nedocenili význam a vliv výchovy v třídně rozdělené společnosti. To prokazují, hlavně v druhé polovině 16. století, jejich přiznané rozpaky nad možností, že lid násilně povstane proti svým vykořisťovatelům.

Přímou spoluprací t. zv. laického živlu na vychovatelské činnosti Jednoty zaručovala instituce soudců a soudčích Sester. Jejím prostřednictvím byl podchycován každý úd a začleňován do vzájemné soustavně výchovné práce. Četné dekrety a pokyny, jež Jednota svým soudcům vydávala ve všech obdobích svého vývoje, obsahují sílu výchovných zásad, často zaměřených k tomu, aby Jednota obstála ve svém právně nezaručeném postavení a za pronásledování.

Ani rodinnou výchovu neponechali Bratři nekontrolované dobré vůli rodičů. Bratrská rodina netvořila jednotku ve všem svěprávnou. Její vychovatelské působení bylo ústrojně včleněno do obecnství sboru a podřízeno jeho společnému cíli. Na druhé straně vzrostl význam rodinné výchovy bratrské tím, že Jednota nedůvěřovala školám utrakvistickým, o katolických nemluvě. Byla-li rodičovská výchova neustále prověřována orgány sboru, neudiví ani zřizování některých ústavních mateřských škol v Jednotě. Už v rodině měly být děti vedeny k vysokému oceňování práce, hlavně práce rukou. Kladným hodnocením tělesné práce jako nezbytného a jediného zdroje výdělků se Bratři rozcházel s názory vládnoucí třídy, která fysickou prací pohrdala, přetěžujíc jí výlučně robotný lid.

Odpor k hierarchickému kněžství neměl Jednotu k odstranění kněžské funkce jakožto »správy při svědomí«, nýbrž k jejímu přehodnocení. Bratrský kněz měl poslání uvědomovatele evangelické pravdy. Proto bylo jen důsledné, býval-li často nazýván rovnou učitelem. Potřeba náležité přípravy bratrských kněží vysvětluje, proč Bratři obmysleli soustředěnou výchovu především svůj kazatelský dorost. Byl vychováván i vzděláván v bratrských domech při významnějších sborech. Život v bratrském domě zobrazoval v zintenzivnělé podobě život celého sboru. Z popisu Šimona B. Turnovského poznáváme, že výchovný zřetel tu ovládal promyšleně každý čin a zřízení. Na druhé straně však přísné omezení a tvrdá kázeň také zužovaly obzory Bratří a zpomalovaly oplodňující pronikání humanistických method do bratrského vzdělávání.

Nárok Jednoty být vychovatelským prostředím upíral středověké oficiální církvi učitelský a vzdělavatelský monopol. V první době se obracel vůbec proti vyššímu vzdělání, v jiné než církevní nebo jinak vrchnostenské podobě tenkrát ještě nepoznanému. Proto volali Bratři po sprostnosti, kterou v raných svých dobách viděli ztělesněnu ve venkovských lidech, nedotčených školami. Takový odpor ke školskému odbornictví nepřál ovšem kulturním snahám v obvyklém smyslu slova. Vyrůstal však sám ze zcela určité společenské a názorové úrovně bratrských sborů, tedy z půdy, jež si sama žádala obdělání a péče. Tak byl Jednotě dán už do

vínku dialektický rozpor mezi sprostností a učeností, který se musel projevít i ve vývoji její výchovy.

Roku 1464 se Bratři utvrzují v odvaze a přesvědčení, že jejich bratrstvo má právo se vzájemně vzdělávat. Ideál bratrské sprostnosti hájí ještě Bratr Lukáš. Ačkoli sám vybojoval před koncem 15. století vítězství pokrokové velké stránce bratrské, když usilovala o vstup do měst a do veřejného života, nepřestal v duchu táborském doufat v reformaci, jejímž nositelem bude lid, bytší neškolený, a odmítat nejen vzdělání klášterní, nýbrž i humanistické. Zatím co v německé reformaci Lutherově byl učiněn náběh k synthesi humanistických pracovních method s novou theologií, jež se arci bojovně rozešla s humanistickým pochopením člověka, Bratři setrvali ještě v první čtvrtině 16. století v otevřeném odporu k vyššímu vzdělání. Rozhodovalo zde jistě také jejich rozpoznání, že humanismus, třebaže stál namnoze na straně měšťanských laiků v jejich emancipačním úsilí proti klerikům, způsoboval svou chválou učenosti a učených novou trhlinu a nové vrstvení ve společnosti. Naproti tomu dokazoval v roce 1530 Lukášův někdejší universitní spolužák B. Vavřinec Krasonický, že Jednota měla ve svých řadách od počátku dost lidí učených, a napsal přímo manifestační oslavu vzdělání a filosofické logiky. Tak předjal o generaci pozdější zásadní postoj Blahoslavův. Teprve v soutěži s renesanční obnovou škol, podporovanou některými pány, musela Jednota hledět obhájit a uplatnit svůj svéráz vlastním svým školstvím lidovým. Od poloviny 16. století přibývá bratrských škol, zatím co Jan Blahoslav energicky přehodnocuje tradici starobratrské sprostnosti. Na kmen dosavadních výchovných snah Jednoty roubuje nové metody pedagogické, zúrodněné znárodnělým reformačním humanismem.

Do poloviny 16. století vznikaly bratrské počáteční školy buď jako filiálky výchoven bohosloveckého dorostu, bratrských domů, nebo jako rozšíření sborové katechetické výuky dětí. Až na malé výjimky to byly školy tajné, bez veřejného práva. Do roku 1500 jich můžeme napočítat v Čechách a na Moravě sotva pět, dalších pět k nim přibýlo do dvacátých let 16. století, od 1530 do 1550 vzniklo pak bezmála deset nových škol, většinou stále ve spojení s bratrskými domy. Hlavním vyučovacím předmětem bývala tu obsahová stránka bratrského katechismu. Na něm se děti učily číst, psát, zpívat, snad i počítat. Dospělejší děti byly někde příučovány řemeslům. Vyučovacím jazykem byl důsledně jazyk mateřský, na př. ve Fulneku němčina. Latině se nevyučovalo. Ještě v padesátých letech získali Bratři tři čtyři školy tohoto starého typu.

Od šedesátých let vznikají, zejména na Moravě, na podiv rychle za sebou četné počáteční školy bratrské se schválením a podporou některých vrchností, nezřídka vyučující i děti přesporní a také jiného než bratrského vyznání. Iniciativu má Morava, kde ve dvacetiletí 1560—1580 bylo založeno přes dvacet takových škol. V druhé půli tohoto časového úseku dochází k bratrskému školnímu ruchu i v Čechách. Na Moravě přesahuje tento zakladatelský rozmach ještě do let osmdesátých, nápadně však klesá na přelomu 16. a 17. stol., a teprve zase Rudolfův Majestát (1609) umožňuje nový rozběh, charakterisovaný tápavým hledáním nových školských forem ve spolupráci s ostatním českým protestantismem.

Podat obraz bratrského školství v tomto druhém jeho vývojovém stadiu, ke konci postiženém patrným úpadkem, znamená ukázat na proměnu hospodářského a společenského postavení a rozvrstvení Bratří v té době, na jejich vzrůstající seznámenost s reformačními učilišti evropskými, na vlivy reformačního humanismu, na politický zápas bratrské šlechty, obřezující se v jejich požadavcích na některé školy (na př. Ivančice, Přerov, Soběslav) atd. Je příznačné, že synod Jednoty musel r. 1591 varovně konstatovat, že páni »více svých věcí nežli cti Boží hledají, byť pak i z našich byli.« Předmětná stránka vyučování se tehdy v bratrských školách jistě rozšířila, ale ivančický Esrom Rüdinger asi nadsazoval, když r. 1580 ujišťoval, že »ve škamnách našich škol a učilišť nabude (žák) především znalostí historických, moudrosti a učenosti se mu dostane studiem vzdělanosti a filosofie. Do první náleží ethika, do druhé politika, k níž se druží i právo, tedy správa občanská a zákonodárství, vojenství i řečnictví a obory další«.

Známy kritický soud Komenského o úpadku bratrských škol z příčin především hospodářských se vztahuje zřejmě na sklonek tohoto období. Potvrzuje jej jednoznačně bystrý pozorovatel Ondřej Rej z Naglovic. V dopise psaném z Olomouce v lednu 1612 Filipu du Plessis-Mornayovi obdivuje sice bratrskou kázeň, organizaci a obětavost, ale pranyřuje rovněž neochotu bratrských pánů podporovat školské úsilí Bratří: »Žasl jsem, byl jsem celý zkoprnělý netoliko nad tím, že mohou snášet (bratřští kněží) tak nuzný život, že se mládež nedá odradit chudobou od úřadu a břemene kazatelského, nýbrž hlavně nad tím, že tito páni, nad něž jinde nenalezneš bohatších . . ., neprokazují větší lásku a onačejším způsobem nepodporují církev, jejímiž údy se býti vyznávají.«^[12]

Ptáme-li se na předmětnou stránku pedagogického zaměření Českých bratří, musíme odpovědět, že jim šlo o křesťanství. Výchova měla u nich napořád převahu nad výukou a vyučování samo postaveno do služby křesťanského pojmání a způsobu života. Důraz na výchovu k újmě vzdělání věcného živil v Jednotě dlouho i nedůvěru k vyššímu školství protestantskému v zahraničí. Základní katechetické vyučování obsahovalo Desatero, Apostolikum, modlitbu Páně, písně a mravouku. Z potřeb rozvinutějšího výkladu těchto pěti kusů je možno odvodit ostatní učebnice a spisy bratrské, které tvoří, jak si i knihovědná badatelka povšimla, »úplnou soustavu náboženské výchovy«.^[13] Vedle průkopnických na ten čas katechismů publikují Bratří vytrvale části nebo celek Písma a uživatelské návody k němu, spisy bohoslovecké, postily a konfese, výklady modlitby Páně a příručky zbožnostní, kancionály a později i theoretickou práci hudební a o duchovní poetice, vyhlášují životní pravidla svými synodními dekrety, vydávají sborové řády, mravouky a spisy vzdělavatelné. S hlediska pedagogické metody (slovo metoda samo se vrací znovu a znovu v projevech Blahoslavových) se tu tedy setkáváme s praxí i principem cyklického poučování, ne-li rovnou vyučování, při němž se táž látka stále znovu probírá hlubším a hlubším způsobem. Tomuto postupu slouží u Bratří vše: ústava Jednoty, její kázeňský řád, kázání, bratrské domy, školy, vydatně také nedávno objevený knihtisk, ano dokonce i náběh k vyučování dálkovému. Protože tu bylo mluvené a psané slovo neodmyslitelným prostředkem vyučování, uskutečnili Bratří ve svých sborech obecné základní vyučování mateřskému ja-

zyku.^[14] Zájem o mateřštinu vrcholí v pracích Červenkových a hlavně Blahoslavových, v nichž smíme vidět mimo jiné i první uvědomělý pokus o teorii zvukové kultury českého jazyka. Kromě katechese biblicko-theologické, elementárního vyučování mateřštině a základům hudby (zpěvu) patří do původního cyklu bratrského vzdělávání ještě dějepis, pojatý ovšem apologeticky ve smyslu bratrské theologie dějin církevních vůbec a domácích zvlášť. Nelze nevidět, že na katechismovou otázku »Proč tvé oddělení jest« se Bratr učil odpovídat argumentem svým způsobem historickým. V tomto přístupu kotví i ostatní rozsáhlá i pozoruhodná bratrská historiografie. Biblickým pohledem na poslání člověka zdůvodňovali dále Bratři svou výchovu k práci, zejména práci rukodělné. Byla na př. zařazena do pedagogického denního plánu bratrských domů. Souviselo to zajisté s tím, že Jednota »musela vyvíjeti právě pod tlakem poměrů ve svých členech zdatnost praktickou, zvlášť hospodářskou.«^[15] Praví-li Krasnovskij, že »dalekosáhlý a svou novostí předcházející svou dobu je mezi ethickými požadavky Komenského požadavek vytrvalosti v práci a zvyku pracovat,«^[16] patří díl této chvály už Bratrům.

K ostatním předmětům »přirozeného světa« obraceli Bratři pozornost spíše výjimečně. O přírodu vědeckého zájmu neměli. Teprve s vlivem humanismu se někteří z nich dali zaujmout módní astronomií. Vcelku však Jednota přírodním vědám nepřála, ano chovala se dost macešsky k lidem, kteří v nich chtěli pracovat.^[17] Stálo by za zvláštní studium vysledovat poměr Bratří k dobovým snahám o vědecké poznání světa. Ukázalo by asi, že tento poměr byl od poloviny 16. století — i navzdory zesílenému vlivu humanismu — zápornější než před ní. Starostliví o člověka i po jeho fyzické a společenské stránce, vykonali přece Bratři počátkem 16. století překvapivě mnoho pro zdravotnictví. Svědčí o tom B. Jana Černého lékařské spisy a jeho Herbář, vydaný 1517, Klaudianovo obrázkové vydání první české po-
ro-
d-
nické knihy (1519) a některé práce zeměpisné, v tom kartografická, ano i leták, vyzývající k úpravě evropského peněžního hospodářství.^[18] Pokrokový rozběh tímto směrem se rázem zastavil po pronásledování Jednoty i měst z roku 1547. Při hledání příčin takto nastalého omezení bratrského vědního obzoru bude třeba zvážit i tu skutečnost, že se Bratři po Lukášově smrti (1528) vzdali ve svém myšlení jeho v posledu scholastické tendence encyklopedické. Odtud by ostatně mohlo padnout i trochu světla na stařecké přání Komenského, dostat znovu do rukou některé Lukášovy práce.^[19]

Přes rozmanité vnucené i dobrovolné omezení, v němž Bratři žili, hlavně omezení hospodářské a sociální, kulturní a teritoriální, můžeme přece hovořit v určitém smyslu o jejich světovosti. Při vši soustředěnosti na sebe a na své řády neztráceli ostatní lidskou společnost nikdy se zřetele. Jejich pojetí církve bylo od začátku ekumenické, celosvětově zaměřené, a dovolovalo jim přistupovat bez tehdy obvyklých předsudků ke světu pravoslavnému stejně jako k židům a Turkům. Jejich nové protiřímské pojetí církve jako předbojnické menšiny, která dostřežuje pro slavnou chvíli lidské budoucnosti účinné nástroje sloužící obecnému prospěchu, mělo některé pozitivní důsledky praktické. Pobízelo myslet o lidských věcech jaksí dopředu

směrem k jejich nápravě. Podnět nijak podružný právě vzhledem ke Komenskému.

Kladný přínos bratrský pro pedagogiku můžeme shrnout asi takto: Bratři učinili výchovu přední otázkou svého kolektivu. Slovu kolektiv můžeme v přenesení na Jednotu rozumět zcela vyhraněně: Jde o organisaci, abych užil definice Jesipovovy a Gončarovovy,^[20] která má určité cíle, ve které jsou stanoveny určité povinnosti, kde jsou zplnomocněnci, povolání řídit tuto organisaci, kde jsou konkrétní záležitosti, na jejichž základě se tato organisace tvoří a sjednocuje. Charakter životních a výchovných řádů bratrských měl, zejména při jejich vzniku, tendenci protifeudální. Bratři důsledně zlidověli v okruhu své působnosti školu nižší a do určité míry i vyšší, hlavně ovšem vzdělání bohoslovců. Silnou stránku jejich vychovatelství vidíme spíše v pedagogicky osnované a život ztvárňující stavbě bratrského sborového obecnství než v bratrských školách, které se nestačily ubránit nárokům šlechty a neměly hospodářských podmínek pro svůj rozvoj. Průkopnický využila Jednota tištěné knihy jako vzdělávacího prostředku. Výchovou křesťanskou a mravní, jazykovou (v mateřštině), hudební, historickou, k hygieně těla a k pracovitosti šli Bratři v prvních řadách pokroku, kdežto náběhy ke zkoumání přírody nedovedli k dobově dosažitelnému cíli.

II

Je samozřejmé, že na dějinách bratrské výchovy má komeniologie zvláštní zájem. Mám za to, že dříve než přistoupí ke zjišťování možného vlivu nebo ohlasu jednotlivých bratrských výchovných zařízení a zásad v díle Komenského, bude muset kriticky prozkoumat míru Komenského bratrství. Chybí nám důkladnější práce o Komenského vztahu k bratrskému odkazu v celku i v jednotlivostech. Není zdaleka tak přímočarý, jak by se zprvu mohlo zdát. Pokračovatelství v bratrské linii nestačí vysvětliti Komenského postavu beze zbytku. Ani v oblasti theologické v užším smyslu není Komenský pouhým strážcem bohoslovecké tradice bratrské. Říká-li se o něm, že byl posledním českým seniorem Jednoty, nemělo by to ovšem znamenat sentimentální konstatování zániku Jednoty; mohl by to býti také do určité míry genetický výměr jeho složité osobnosti. Solidarita Komenského s vyhnaneckou Jednotou podmiňuje i vyjadřuje jeho stranictví konfesijní, sociální i národní a pomáhá vysvětlit společenskou zaměřenost jeho díla. Ale je třeba se ptát, ze kterého vývojového údobí Českých bratří Komenský vzešel, jak jím byl poznamenán, co z bratrského odkazu v něm bylo ve zmatacích třicetileté války a v náporu nového filosofického myšlení otřeseno, co na Jednotě kritisoval, ke kterým jejím vývojovým stadiím se vracel, v čem sám spatřoval její podstatu.

Drobnou ilustrací k problematice první z nadhozených otázek bych pověděl:

Životopisci Komenského svorně a právem zdůrazňují, jak známo, obrátníkový význam studijního pobytu mladého Jana Amose na akademii v Herbornu a na universitě v Heidelbergu. Ale samu volbu těchto výrazně reformovaných učilišť podnikli za nezkušeného studenta Bratři. Už ve svých

jinošských letech vyrůstal zajisté Komenský v prostředí, které orientovalo starší myšlení bratrské jasně směrem kalvínským. Dalekosáhlá recepce kalvinismu Jednotou byla připravena už dřívějším částečným příklonem Bratří k melanchthonství. Ani tato skutečnost nebyla asi bez významu pro vzbuzení Komenského specifického zájmu o školu. Melanchthonův směr v reformaci sloužil bezděky průlomem racionálních prvků do theologie. Melanchthonovo výchovatelské pojetí církve jakožto *coetus visibilis similis scholastico coetui* Bratřím do velké míry vyhovovalo. Otcovský přítel Komenského, přerovský senior Jednoty Jan Lanecký přinesl si ze studijního pobytu^[21] v Ženevě (1579) nejenom reformovanou pravověrnost, která utkvěla ve vzpomínkách Komenského, nýbrž i řadu spisů nástupce Zwingliho v Curychu Jindřicha Bullingera, v tom zejména jeho práci o organizaci školního vyučování. Šířil ji v českém překladu ve svém okolí jako spis »o školách křesťanských« tak horlivě, že byl za to volán v roce Komenského narození k odpovědnosti úzkou radou Jednoty, jež byla tenkrát k reformovanému směru švýcarskému ještě zdržlivě naladěna. Když však od r. 1598 tento směr zvítězil v české větvi Jednoty, stal se Lanecký brzy jedním z jejich seniorů. V této pastýřské a učitelské funkci ho poznal Komenský i jako horlivého zastánce reformovaných školských zásad.^[22]

I pro studium pedagogických podnětů bratrských u Komenského má základní důležitost jeho přesvědčení, že malý svět Jednoty v jeho současnosti umírá, aby v nové podobě daroval velkému světu svůj nejvzácnější statek. Jestliže umírající matka Jednota odkazuje ekumenické církvi klenot řádu a kázně, je možno se ptát, není-li pansofická pedagogika Komenského přehodnoceným a zevšeobecněným darem tohoto řádu a kázně pro celý svět?

Jisté je nejenom, že Komenský ostře kritisoval bratrské školství, nýbrž i to, že vysoko hodnotil právě pedagogickou stránku řádu a kázně v Jednotě bratrské. Když měl vyhmátnout nejkladnější vlastnosti Jednoty v polooficiálním dobrozdání o stavu bratrské církve a o možnostech jejího obnovení ve vlasti, neváhal zdůraznit, že těmito »vnitřními podporami« byly vesměs bratrské výchovné řády: 1. vyučování lidu vůbec i po domích, 2. vzájemné vzdělávání ke křesťanské zbožnosti, 3. společný řád a 4. kázeň. Také Kšaft umírající matky je prostoupen přesvědčením, že »jednomyslný řád«, výchovné »pomáhání sobě vespolek« patří k nejzávažnějším a nejvydařenějším rysům bratrské minulosti. Jak v podrobnostech oceňoval výchovnou povahu řádu Jednoty, prokazují jeho poznámky k latinskému vydání *Ratio disciplinae*, bohaté didakticko-methodickými postřehy. Předběžný myšlenkový nárys Kšaftu, jímž je Komenského Závírka k Lasitiovi (1949), dokonce výslovně velebí soustředěný zřetel Bratří »ke katedře církevní« a nalézá v tomto zřeteli víc pedagogických podnětů než v jejich činnosti školské: »Rádi chtěli nevědět věci k katedře školské patřících.«^[23]

I když nesmíme zapomínat, že »bratrská střizlivost, bratrský odstup vůči vyššímu vzdělání, jednostrannost a poměrně nízká úroveň vzdělání v bratrských školách vedly,« jak napsal Jan Patočka, »za pobytu Komenského v cizině k blahodárné reakci v duchu devatenáctiletého bratrského mládence«,^[10] nemůžeme přehlédnout ani to, že výše uvedené kladné soudy Komenského o výchovné ceně bratrských řádů datují se vesměs z doby, kdy už pracoval na svých dílech pedagogických. Je jedním z úkolů dalšího bá-

dání komeniologického zjistit míru bratrského podnětu v díle Komenského. I když se tu jistě uplatnil v kritickém střetnutí s podněty a předpoklady jinými a musí být i ve svém uplatnění vysvětlován z nových souvislostí a potřeb společenských, nelze předem vyloučit možnost, že se nejeden všennápravný návrh Komenského prokáže jako zevšeobecnění některých ústavních a kázeňských obyčejů staré Jednoty, zejména ve snaze o racionální rozvrh života a o využití jeho jednotlivých věkových období přísnou disciplínou kolektivní i osobní, aby poslání lidského rodu nebylo zmařeno.

Literatura a poznámky

- [1] Na př. u Jana Kvačaly (*J. A. Komenský, vzdělání J. V. Klímy*, Praha 1920, štr. 13): »Jednota určovala cíle i důležitější období jeho rozvoje — a on se, ač ne vždy s lehkým srdcem, podroboval jejím rozkazům.«
- [2] Emanuel Havelka, *Blahoslav předchůdcem Komenského*, Praha 1925, str. 82.
- [3] J. N. Medynskij, *Dějiny pedagogiky* (1947), přel. J. Kopecký, Praha 1953, str. 68.
- [4] Robert Alt, *Pokrokovú charakter Komenského pedagogiky*, přel. Marie Chlupová, Praha 1955, str. 90.
- [5] J. Th. Müller, *Die deutschen Katechismen der Böhmischen Brüder*, MGP IV, Berlín 1887. — H. Ball, *Das Schulwesen der Böhmischen Brüder*, Berlín 1898.
- [6] Amedeo Molnár, *Českokobratřská výchova před Komenským*, SPN 1956.
- [7] F. J. Zoubek, *Vychování a vyučování v Jednotě bratrské*, Praha 1883, otisk z *Besedy učitelské* XV. — Až po vysázení tohoto článku jsem mohl sáhnout po první větší monografii, věnované otázce společenských názorů Jednoty bratrské a jejího sociálního vývoje. V důkladné knize *The political and social doctrines of the Unity of Czech Brethren* (vydal Mouton and Co. v Haagu 1957, stran 302) sleduje Peter Brock proměny sociální theologie bratrské v 15. a na počátku 16. století. Výsledky, k nimž dospívá, souhlasí namnoze ve věci, nehledíme-li k odlišnosti formulací, s mou prací uvedenou v pozn. 6.
- [8] V. pozn. 6. uvedená *Českokobratřská výchova*, str. 88, řádek 379n. O tuto knihu se opírá můj výklad napořád, pokud neuvádím jiné prameny.
- [9] Lukáš Pražský, *O obnovení církve svaté*, rkp NUK XVII E 31, fol. 3a. Spis je z r. 1510.
- [10] Jan Patočka, *Náčrt Komenského díla ve světle nových objevů*, *Pedagogika* 1956, č. 4, str. 411.
- [11] *Českokobratřská výchova*, str. 13nn, a A. Molnár, Počínající, pokračující, dokonalí (ve sborníku *Jednota bratrská 1457—1957*, Praha 1957).
- [12] Stupebam, extra me eram hic totus, non ob id tantum, quod vita talis possit ab iis tolerari, iuventus paupertate non deterri a ministerii munere et onere, sed maxime quod isti barones, quibus pinguiores nullibi . . . , non maiorem caritatem habeant, aliter non prospiciant ecclesiae, cuius membra se profitentur esse. (Fr. Hrubý ve sborníku *Od pravěku k dnešku* II, 1930, str. 65—66) — Situace bratrských škol v Polsku byla bědná hospodářsky už okolo r. 1570, jak vysvítá z nářku Šimona Bohumila Turnovského (Jaroslav Bidlo, *Jednota bratrská v prvním vyhnání* III, Praha 1909, str. 99). Hospodářské příčiny úpadku bratrské školy v Ivančicích na Moravě připomínal ještě Komenský (Otázky některé ve *Veškerých spisech J. A. K. XVII*, Brno 1912, str. 275) a jsou nyní doloženy vydáním účtů rektorského platu Rüdingerova z let 1575—1586 v mé *Českokobratřské výchově před Komenským*, str. 202—209.

- [13] Mirjam Daňková, *Bratrské tisky ivančické a kralické*, Praha 1951, str. 6.
- [14] To právem zdůrazňuje A. A. Krasnovskij, *Jan Amos Komenský*, český překlad v Praze 1955, str. 21.
- [15] Jan Patočka (viz pozn. 10).
- [16] Krasnovskij, *Komenský*, str. 356.
- [17] Viz na př. případ italského lékaře a přírodovědce Squarcialupiho v Třebíči po 1574 (Am. Molnár, Marcello Squarcialupi mezi Bratřími v Theol. příloze *Křesťanské revue* 1956, str. 106—111) a případ alchymisty Jeronýma Šlika z Holejče po r. 1581 (Am. Molnár, *Boleslavští Bratři*, Praha 1952, str. 227).
- [18] G. Gellner, *Jan Černý a jiní naši lékaři do konce doby jagellonské*, VKČSN 1934. — Amedeo Molnár, Návrh na úpravu evropského hospodářství, vyšlý z bratrské tiskárny (*Slovesná věda* II, 1949, str. 212—214). — Nežádoucí thematické zúžení bratrské literatury, nevyhovující vlastně ani zdravé tendenci bratrských výchovných snah, konstatoval 1612 Ondřej Rej z Naglovic slovy: ...imprimendos libros, qui nisi in summa necessitate scribuntur ex communi consensu, communi examine prius praemisso vulgantur. («...k rozšíření tiskem dávají knihy, sepsané jen v krajní potřebě a nouzi po společné poradě, po předcházejícím společném prozkoumání.» Vydal Hrubý, cit. v pozn. 12.) Správně ukazoval, že konečná příčina tohoto nezdaru je hospodářská. Zájem Bratří o děje společenské a o poznávání světa ochaboval po 1535 také proto, aby snad nebyli ztotožňováni od nepřátel s vykřičenými revolučními novokřtělci.
- [19] Novák - Hendrich, J. A. *Komenský*, Praha 1932, str. 663.
- [20] Jesipov - Gončarov, *Pedagogika*, český překlad, Praha 1952, str. 227.
- [21] Johannes Lanetius ze Strážnice je zapsán 1579 v *Le Livre du Recteur* ženevské university. V Ženevě se setkal na studiích se svým krajanem Václavem Lavínem z Ottenfeldu, později žerotínským lékařem.
- [22] Komenského vzpomínka v *De quaestione utrum Dominus Iesus propria virtute a mortuis resurrexit* (O otázce, zda Pán Ježíš vlastní silou vstal z mrtvých), Amsterdam 1659, str. 56—57. Výtka bratrského synodu v Lipníku z 6. června 1592 se čte v *Dekretech Jednoty bratrské* (vyd. Gindelyho, Praha 1865), str. 255. Svě názory o škole a vzdělání vyložil Jindřich Bullinger v *Ratio studiorum* z r. 1527 a stručněji v humanistickém listu Berchtoldu Hallerovi v Bernu *De ratione studii* z r. 1532. Protože obojí práce vyšla tiskem teprve 1594 v Curychu péčí Zwingliho vnuka, je pravděpodobné, že některou z nich znal Lanecký z opisu, jakých kolovalo hodně i mezi studenty ženevskými.
- [23] Vydal L. B. Kašpar jako *Obraz Jednoty českobratrské*, Praha 1869, str. 267.

Амедео Молнар:

О воспитании у «чешских братьев» и у Коменского

(Резюме)

В свете новых исследований, происхождение учения Коменского, коренящееся в идеологии «Общины чешских братьев», приобретает особое значение при определении места занятого Коменским в общественной разрозненности своего времени и при раскрытии источников социальной нацеленности его идей и педагогики. Элементы педагогики «братьев», искались по преимуществу в их школьной системе. Автор показывает, главным образом на основе материалов, которые он опубликовал в книге «Чешско-братское воспитание до Коменского», что идеалом воспитательных стремлений «братьев» не были школы, а воспитательная система коллектива «братьев», три степени членов (начальная, средняя, совершенная), порядок и дисциплина. У «братьев» воспитание являлось функ-

цией крещения и тем самым восстановлением воинствующих традиций перво-христиан. Это воспитание было антифеодальным, хотя школьная система »братьев«, начиная со второй половины 16 столетия, находилась под влиянием дворянства и хирела по экономическим причинам. Изучающие Коменского должны проявить интерес к истории воспитания у »братьев«. Прогрессивные элементы традиции »братьев«, хотя и недостаточны. для того чтобы полностью осветить личность Коменского, однако, они в значительной степени обуславливают его религиозную, социальную и национальную партийность. Автор с помощью до настоящего времени неиспользованных документов о деятельности братского старейшины Япа Ланеция, показывает, что Коменский рос в среде, где братская педагогическая практика сроднилась с школьными проектами швейцарского реформатора Гендриха Буллингера. И сам Коменский позже возвращался к первоначальным истокам движения братьев, подчеркивая необходимость воспитания дисциплины в коллективе и универсальные цели воспитания человека.

Amedeo Molnár

On Czech Brethren's Education in Relation to Comenius

Summary

In the light of new research, the family origin of Comenius, rooted in the Unity of Czech Brethren, has acquired considerable significance in determining the place occupied by Comenius in the social differentiation of his time, and in finding the social intent of his thinking and pedagogy. The Czech Brethren's pedagogical elements used to be sought, above all, in the Unity's schools. The author shows, however, mainly on the basis of the material he has published in a book entitled »Czech Brethren's Education before Comenius« that the culmination of the educational endeavours in the Unity of Brethren were not schools, but the educational structure of the Brethren's Church community itself, three grades of membership (beginning, continuing, perfect), order and discipline. Education among Brethren was the function of baptism, thus restoring the militant intentions of the early Christian's catechumen. Its bias was anti-feudal, even though Brethren's Schools, since the latter half of the 16th century, had been subject to the influence of the aristocracy, and were declining for economic reasons. Comeniology must take an interest in the history of Brethren's education. The fact that Comenius followed up the Brethren's tradition does not suffice to explain his personality completely, of course, but it conditions substantially his religious, social, and national allegiance. By means of hitherto unused documents on the activities of Jan Lanecius, a senior of the Brethren's Unity, the author proves that Comenius grew up in an environment, where the pedagogical practice of Czech Brethren mixed with the educational schemes of the Swiss reformer Henry Bullinger. Comenius himself later on in his life reverted to the earlier periods in the history of Brethren's development, taking over from them the stress they laid on the educational discipline in a collective, and on the universal objective of man's education.